

Anadolu'da Neolitik Dönem'de Mimarlığın Temel İlkeleri Üzerine Bir Araştırma

Gizem KUÇAK TOPRAK^{1*}

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Anadolu'da Neolitik Dönem yerleşimlerinde, literatüre geçmiş olan mimarlığın temel ilkelerinin karşılık bulup bulmadığını araştırmaktır. Bu araştırmanın en temel sebebi, insanoğlunun yerleşik döneme geçmesi ile birlikte, günümüz insanın gelişmişliğine sahip olmayan Neolitik Dönem insanının da bu konuda literatüre geçmiş olan mimarlığın temel ilkeleri, tasarımın temel ilkeleri ile üretim yapıp yapmadığını tespit etmektir. Literatürde yer alan mimarlığın temel ilkelerinin veya bugün hala tartışılan ilkeler doğrultusunda yapıların tasarlanmasının insanoğlunun gelişmişliğiyle değil içinde var olduğu düşünülen temel dürtülerle ortaya çıkabileceği; bu nedenle Neolitik Dönem insanının da bu ilkeleri kullanmış olabileceğini araştırmak hedeflenmiştir. Bu amaçla başlatılan çalışmada öncelikli olarak mimarlığın temel ilkeleri üzerine, tarihsel süreçte oluşturulan temel kuramlar, biçimsel ve anlamsal yapılanmayı etkileyecek olan Neolitik Dönem toplumsal, sosyal yapısı ve inanış sistemleri, bu sistemler ile birlikte şekillenen Neolitik Dönem yapı türleri ve mimarlığın temel ilkeleri kapsamında yapı türleri incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda; incelenen Anadolu Neolitik Dönem yerleşmelerinde mimarlığın temel ilkelerinin üretilen kuramsal yaklaşımlarla ilişkisi tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neolitik Dönem, Mimarlığın Temel İlkeleri, Mimarlık

A Study on the Principles of Architecture in the Neolithic Period in Anatolia

Abstract

The main objective of this study is to see whether the fundamental principles of architecture that are included in the literature of the discipline have any correspondence in the Neolithic Period settlements of Anatolia. The most important motivation for the study is to identify whether the people of the Neolithic Period, who are less developed than modern humans, were conscious in their production of architecture as they transitioned to settled life. The study adopts the opinion that the basic principles of architecture might have been discovered due to inherent basic urges instead of through a development in humanity, and therefore the Neolithic Period people also might have also these principles. With this starting point, the study examines the main theories on the fundamental principles of architecture historically, the social structure and belief systems of the Neolithic Period which effects the morphological and semantic structures, the Neolithic Period structure types shaped with these systems and the structure types within the scope of the fundamental principles of architecture. As a result of the analysis it was found that there is a correspondence of the fundamental principles of architecture in the examined Neolithic Period settlements although not with their current detailed meanings, but at a basic level.

Keywords: Neolithic Period, The Principles of Architecture, Architecture

¹ Atılım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

* İlgili yazar/Corresponding author: gizem.toprak@atilim.edu.tr

1. GİRİŞ

Gündelik yaşamımızda sürekli iç içe olduğumuz mimarlık, bizde güçlü duygular, düşünceler ve çağrışımlar uyandırarak, doğrudan ya da dolaylı yollardan tüm yaşantımızı etkiler” (Melvin, 2005).

“Mimarlık”, bir bilim dalı olarak olmasa da, insanın ilk var oluşu ile var olmaya başlayan bir alandır. İlk insanın özellikle barınma ihtiyacından kaynaklı kendine yer araması ve ardından kendine yer yapmaya başlaması bugünün karmaşık mimarlığının en sade ve işlevsel şekilde ortaya çıkışı olarak kabul edilebilir. Sadece bir barınaktan türetilen, üreyen ve geliştirilen mimarlık, farklı kültürlerde, din ve inanışlarda, coğrafyalarda, tıpkı kültürler gibi etkileşim içerisinde. Farklı kültürlerde, mimaride, geçmişin ve geleceğin izini aramak ve bulmak mümkün gözükmemektedir. Bu nedenlerle, yaşamımızın tümünü etkileme potansiyeline sahip olan mimarlık ürünlerinin nasıl üretilebileceği ya da nasıl üretilmesi gerektiği üzerine tarih boyunca farklı çalışmalar gerçekleştirilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır.

Sadece bir barınağın üretilmesi ile başlayan mimarlık ve kentleşmenin Neolitik Dönem'de, belirli ilkeler ile şekillenip şekillenmediği üzerine detaylı bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışmanın bir öncü olması beklenmektedir.

Çalışma öncelikli olarak Çatalhöyük ve Çatalhöyük'te elde edilen verilerle benzerlik gösteren Çayönü, Hacılar, Aşılıhöyük... gibi başka yerleşimlerden elde edilen veriler doğrultusunda geliştirilmiştir. Veriler yazılı kaynaklar üzerinden elde edilmiş olup, alan çalışması gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen veriler; mimarlığın temel ilkeleri olarak benimsenen ilkeler doğrultusunda oluşturulan inceleme tablosu ile değerlendirilmiş olup; Anadolu'da Neolitik Dönem yerleşimlerinde benimsenen temel ilkelerin olup olmadığı tespit edilecektir.

2. YÖNTEM

Çalışmada öncelikli olarak, mimarlığın temel ilkeleri tartışılacak olup ardından Anadolu'da Neolitik Döneme dair genel bir inceleme yapılacak; Neolitik Dönem kuramları; sosyal, toplumsal yapılanma; inanış sistemleri; mimari üzerine kısa değerlendirme yapılacaktır. Ardından belirlenen yerleşimler, mimarlığın temel ilkeleri için oluşturulan başlıklar altında incelenecektir. Bu ilkeler konu özelinde ele alınarak bir ilkeler zinciri oluşturulmuştur. İlkeler sadece fiziksel özelliklerle değil aynı zamanda yapının anlamsal değeri ile de ilişkilidir. Bu nedenle incelenecek biçim fiziksel ve anlamsal olmak üzere iki farklı başlığa ayrılmıştır.

3. MİMARLIĞIN TEMEL İLKELERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA

Mimarlıkta; belirli kuralların olması gerektiği inancı ve kuralların belirlenmesi Vitruvius'tan ² günümüze³ kadar farklı detaylarda ve şekillerde devam etmektedir.

Bu anlamda, günümüzde hala konuşulan, tartışılan, kural belirlemede kaynak oluşturan ve ilk kurallar olarak kabul edebileceğimiz, mimarlığın temel ilkelerini Vitruvius kendi

² Vitruvius, Antik Dönemden günümüze ulaşan, yazılı ilk kaynak olarak kabul edilen "Mimarlık Üzerine On Kitap" adlı eserin yazarı, mimar.

³ Günümüzde geçerli olan kurallar, mimarlık okullarında Temel Tasarım derslerinde öğretilen mimarlığın temel ilkeleri dışında, yasa ve yönetmeliklerdir.

yazdığı kitapta belirtmiştir. Bu kuralları; düzen, düzenleme, armoni, bakışım, uygunluk ve ekonomi olarak sıralamaktadır (Vitruvius, 1998). Aşağıda verilen bilgiler değerlendirildiğinde; mimarlığın temel ilkeleri hem niceliksel hem de niteliksel bazı ilkeler olarak belirlenmiştir ve yazılı kurallar olarak kabul görebilir.

Düzen, bir yapının bölümlerinin her birine gereken önemi vererek tümünün oranlarına, bakışımli bir uyum getirir. Niceliğe göre yapılan bir ayarlamadır. Bununla, yapının kendi bölümlerinden modüllerin seçilerek tümünün bunlara dayanılarak oluşturulmasını kastediyorum...

Armoni, öğelerin ayarlanmalarındaki güzellik ve uygunluktur. Bu da bir yapının öğeleri, genişliklerine uygun bir yükseklikte, uzunluklarına uygun bir genişlikte, kısacası tümüyle bakışımli olduğu zaman gerçekleşir.

Bakışım, bir yapının kendi öğeleri arasındaki doğru uyum ve ölçüt olarak seçilen bir öğeye göre, tasarımın değişik öğeleri ile tümü arasındaki bağlantıdır...

Uygunluk, bir yapıt, yetkinlikle, geçerli ilkelere göre yapıldığında beliren biçem mükemmelliğidir. Geleneklerden, kullanımdan ve doğadan kaynaklanır... Örneğin tüm kutsal alanları, özellikle çok sayıda hastayı şifalı güçleriyle iyileştirdikleri varsayılan Aesculapius ve Sağlık tanrılarına ufak tapınakların yapılabileceği yerleri uygun kaynak suları bulunan sağlıklı yöreler arasından seçersek uygunluk doğal nedenlere dayanacaktır...

Ekonomi, malzemelerin ve arazinin doğru kullanımının yanında, yapım işlerinde maliyetin ölçülü ve akıllıca olmasını içerir...

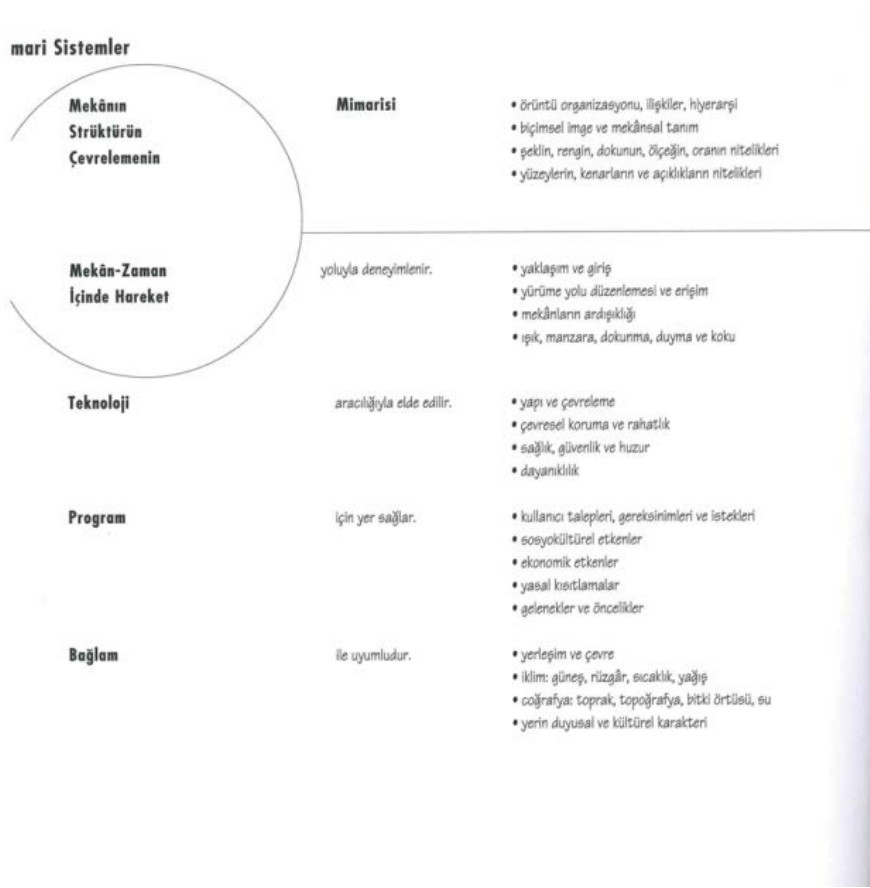
John Battista Alberti ⁴, mimari tasarımın bütün güç ve kurallarının, yapının cephesini şekillendiren ve meydana getiren çizgi ve açıların doğru ve kesin bir şekilde adapte edilmesi ve birbiri ile birleştirilmesinden meydana geldiğini ileri sürer (Alberti, 1905). Kitap içerisinde yer alan bölümler; yapı bölümleri, yapı elemanları, elemanların bir araya gelme biçimleri, çevre ile ilişkisi, çevresel verilerin kullanımı, malzeme gibi konuları bu temel ilke üzerinden ve ağırlıklı olarak nicel özellikler ile aktarır.

John Ruskin ⁵ (Ruskin, 1889) kitabının giriş bölümünde, mimari üretimde, bir insanın kutsal güç ile desteklenen duygu ve vicdanının, ciddiyetle yönetilmesi şartı ile doğru olanı keşfetmesini sağlamak için her zaman yeterli olacağına fakat neyin mümkün olabileceğini belirlemek için düzenlenmeyen his, vicdan ve duygunun yeterli olmayacağına dikkat çekmekte ve hayatını işgal eden bir şey haline gelen inanç, doğruluk ve bağlılık ilkelerine vurgu yapmaktadır.

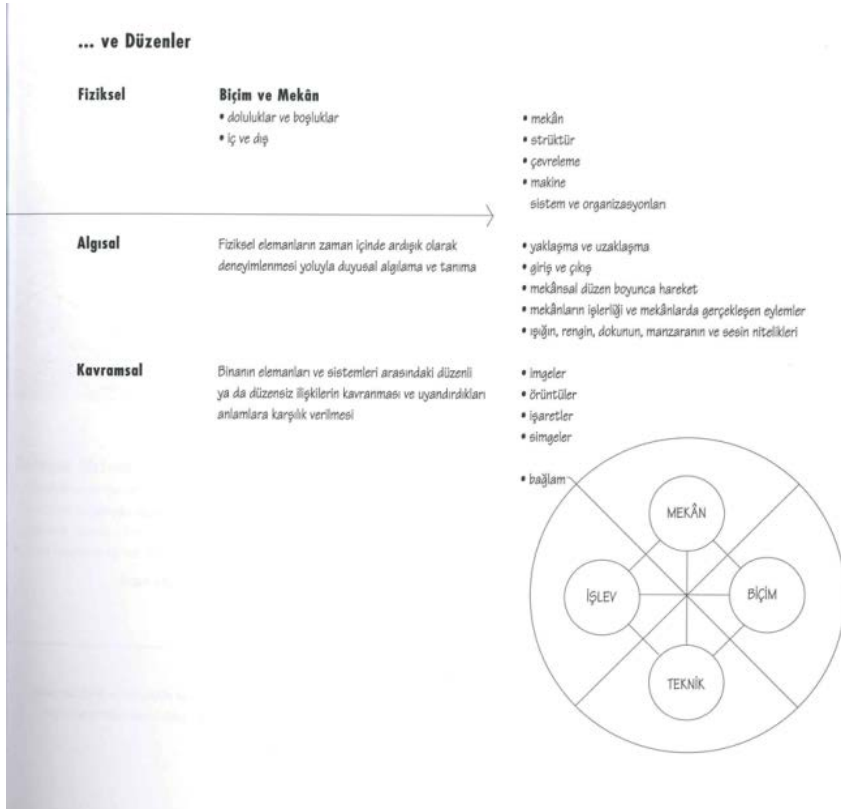
Günümüze ise hala Vitruvius tarafından oluşturulan ilkelerle ilişkili gözükten ilkelerin ele alındığı görülmektedir. Türkiye'de Temel Tasarım derslerinin ana kaynaklarından biri olan Temel Tasar (Güngör, 1972) kitabında; tasar öğeleri; çizgi, yön, biçim, ölçü, aralık, doku, renk, ton değeri, hareket, ışık ve gölge; görsel idrakte belirliliği sağlayan ilkeler yakınlık, benzerlik, ayırıcı nitelik (karakteristik), saydamlık; tasar ilkeleri ise tekrar, aralıklı tekrar, uygunluk, zıtlık, koram, egemenlik, denge ve birlik olarak ele alınmıştır (5). Benzer şekilde önemli bir kaynak olan Mimarlık: Biçim, Mekan, Düzen (Ching, 2014) kitabında, Resim 1 ve Resim 1(a)'da görüldüğü üzere, bir mimari eseri fiziksel olarak oluşturan elemanlar, sistemler ve düzenlemeler için kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Ayrıca mekânsal organizasyonlar (merkezi, çizgisel, ışınsal, kümeli, gridal) anlatıldıktan sonra, düzenleme ilkeleri başlığı altında eksin, simetri, hiyerarşi, datum, ritim, tekrar, dönüştürme ilkeleri ele alınmıştır.

⁴ John Battista Alberti (1404-1472), İtalyan Hümanist, mimar ve Rönesans Sanat Akımı'nın öncülerinden (Gadol, n.d.).

⁵ John Ruskin (1819-1900), İngiliz sanat ve mimarlık eleştirmeni (Shrimpton, n.d.).

Resim 1. Ching'in mimari sistemler üzerine çalışması (Ching, 2014).

Resim 1(a). Ching'in mimari sistemler üzerine çalışması (Ching, 2014).

Özellikle, günümüzde, parametrik tasarım sürecinin hızla gelişmesi üzerine mimari tasarım ilkeleri üzerine değişen, farklılaşan çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden en çarpıcı olanlarından biri ise Schumacher (Patrik Schumacher, 2010) tarafından yazılan manifesto da belirtilmiştir. Aşağıda yer alan tablo manifestodan alınan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Tablo 1. Patrik Schumacher tarafından Parametrik Tasarım üzerine geliştirilen ilkeler.

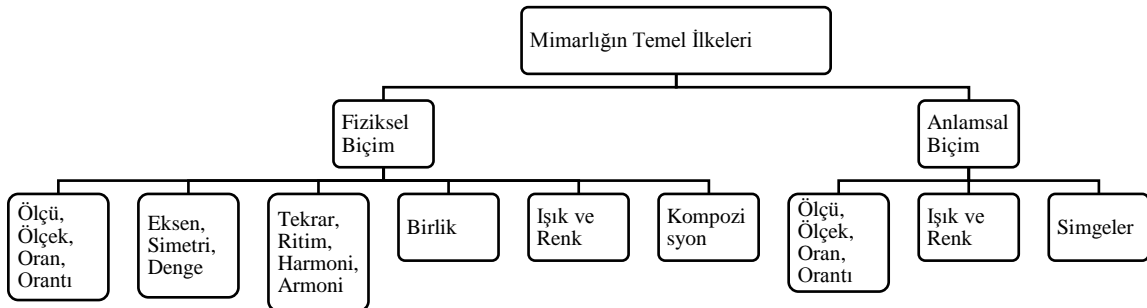
Parametrik Tasarımda Kabuller ve Kaçınılması Gerekenler, İşlemsel Tanım			
Biçimsel Buluşlar		Fonksiyonel Buluşlar	
Negatif Prensipler (Tabular)	Pozitif Prensipler (Dogmalar)	Negatif Prensipler (Tabular)	Pozitif Prensipler (Dogmalar)
Sabit formlardan kaçınmak	Bütün formların yumuşak, iyi olması (akıl: deformasyon=bilgi)	Sabit, fonksiyonel, basmakalıp olandan kaçınmak	Bütün fonksiyonların parametrik activite/olay senaryoları olması
Basit tekrarlardan kaçınmak	Bütün sistemlerin eğimlerle, eğrisellik ile ayırt edilebilmesi	Fonksiyonel zonlamaların ayrılmasından kaçınmak	Bütün aktivitelerin/olay bağlantılarının birbiri ile bağlantılı olması
Farklılaşmış, ilgisiz elemanların kolajından kaçınmak	Bütün sistemlerin birbirine bağlı olması, ilintili olması		

Görüldüğü üzere Vitruvius ile başlayan, günümüze kadar devam eden mimari tasarım ilkelerini belirleme çabaları, dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Fakat Vitruvius tarafından yapılan değerlendirmeler Antik Roma dönemine ait değerlendirmelerdir. Ya da yazının başlangıcında alıntı yapılan İzmler: Mimarlığı Anlamak Kitabı (Melvin, 2005) incelendiğinde mimarlığa ait izmlerin antik dönemden başlatıldığı görülmektedir.

Bu çalışma; ilk olarak Vitruvius tarafından ortaya atılan, ilerleyen dönemlerde geliştirilen, mimarlığın temel ilkelerinin, insanoğlunun yerleşik döneme geçtiği Neolitik Dönem yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'de de var olduğu hipotezine dayanmaktadır⁶. Çalışmanın temel amacı, Neolitik Döneme ilişkin, mimarlığın temel ilkelerinin bir karşılığının olup olmadığına dair bir çalışmaya rastlanmaması ve bu eksikliğin belirli bölgelerde yapılan incelemeler ile doldurulmasıdır.

Yapılan incelemeler doğrultusunda, ilgili bölgeleri incelemek amaçlı, mimarlığın temel ilkeleri üzerine yapılan araştırmalar doğrultusunda Tablo 2 oluşturulmuştur.

Tablo 2: Neolitik Dönemde mimarlığın temel ilkeleri üzerine yapılacak inceleme için bir tablo.

⁶ Çatalhöyük'ün seçilme sebebi, ulaşılan yazılı kaynak sayının konuyu ele almaya yetecek düzeyde olduğunun tespit edilmesidir. Fakat incelenen başlıkları desteklediği tespit edilen, Aşılı höyük/Aksaray, Hacılar/Burdur, Çayönü/Diyarbakır, Gübre/İzmir, Alacahöyük/Çorum, Nevali Çori/Şanlıurfa, Göbeklitepe/Şanlıurfa'dan elde edilen sonuçlara da yer verilmiştir.

4. ALAN ÇALIŞMASI

4.1. Anadolu Neolitik Dönem kuramları, sosyal, toplumsal yapılanma, inanç sistemleri

Neolitik Dönem'i ilk defa John Lubbock (1834-1914) 1865'te "Prehistoric Times" adlı yayında kullanmıştır. Fakat Neolitik Döneme nasıl geçildiğine dair farklı bilim adamları farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bunların içerisinde Candolle'nin (Wright, 1971) bitkilerin evrimi ile ilişkili teorisini, Pumpelly'nin (Wright, 1971) tahılların evrimi ile ilişkili teorisini, Childe'nin Neolitik Devrim, Neolitik Barbarlık ve Basit Çiftçi Köyleri kuramını (Childe, 1947), akarsu boyları kuramını (Childe, 1951), vaha kuramını (Childe, 1957) ve Braidwood'un çekirdek alan kuramını (Braidwood, 1995) bulmak mümkündür.

En basit anlamda baktığımızda Neolitik Dönem, bitkilerle ve avcı-toplayıcı topluluklar tarafından evcilleştirilen hayvanlar ile birlikte yerleşik hayatın zamanla oluşturulması ve benimsenmesi olarak tanımlanabilir. Bu yeni düzenle birlikte gelişen yeni edinilen bilgiler ve alışkanlıklar ile birlikte (tarım, hayvancılık, yerleşik düzende yaşam, yerleşik düzende yapılaşma inanış sistemlerindeki değişim, insanlar arası alış veriş yapılması, toprağın, kilin işlenerek çömlek yapımı, sanat, ölü gömme gelenekleri...) farklı bir toplumsal yapı oluşmaya başlamıştır. Artık insanlar göçebe hayatı terk etmiştir. Her türlü yapı yapım sürecini, tarım ve hayvancılık aktivitelerini paylaşmakta ve ortak hayat yaşamaktadır. Evlerin yapılmasının keşfedilmesi ile aile, akraba kavramları oluşmuştur. Bu konuda ki temel kuramı ilk ortaya atan Conolly olmuştur ve ardından Hodder tarafından desteklenmiştir. Hodder, özellikle Çatalhöyük Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B (Pre Pottery Nolithic B-PPNB) katmanında yapılan çalışmalardan çıkan sonuçlar üzerinden, toplu akraba gruplarının doğuşu ile ilgili, ev halkının günlük tekrar eden görevleri, yeni yapılmış olan evlerinin yapımlarının, bir dönem önceki konut yapımları ile aynı yerde ve aynı plan şemasında olması, ölülerin evin zemininde gömülü olması ve bazı aile bireylerinin kafataslarının mezardan çıkarılıp tekrar gömülmesi, olmak üzere dört olguya odaklanır (Hodder, 2006). Hodder bu dört olgu ile akraba gruplarını izlemek için gerekli olan sosyal hafızayı tartışır.

Akraba grupları üzerine kuram geliştiren bilim adamlarından biri de Mark Aldenfender'dir. Aldenfender ise dinin varlığını onun toplum tarafından kabul edilebilirlik derecesine bağlamakta ve sosyal kabul edilebilirliğin ise toplum koşullarında ancak dayatılırsa var olacağına ve dinsel pratiklerin ve yükümlülüklerin ancak o zaman bağlayıcı olacağına ve seremonik aktiviteler ve sembollerin kontrollüğü için örgütsel bir liderin var olması gerektiğine ve bu liderlerin kaynağının akrabaların yetişkin, büyük fertlerinin olacağına dikkat çekmektedir (Aldendenfer, 1993).

Klaus Schmidt ise toplumsal yapı içerisinde farklı bir noktaya dikkat çekmektedir. İlerleyen bölümlerde daha detaylı olarak işlenecek olan "mimari" o dönemin toplumsal yapısı konusunda bize net bilgileri veren bir araçtır. Neolitik Dönem 'de, konut ve tapınak olmak üzere iki temel yapı birimi karşımıza çıkmaktadır. Yapıların biçimlenişi incelendiğinde bu yapıların tek kişi tarafından yapılamayacağı aşikârdır. Klaus Schmidt tarafından yapılan araştırmalara göre 7 m. boyutunda ve 50 tona varan stellerin taşınabilmesi için 525 erkek gücüne ihtiyaç duyulmaktadır (Schmidt, 2006). Bu durum ise bizlere Neolitik dönem insanın dayanışma içerisinde olan bir toplum olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapıların inşa edilmesinin dışında kült yapılarının kullanımı, idare edilmesi ve yapıların süreli işlevleri bittiğinde bu yapıların gömülmesi de yine bir organizasyonun varlığını göstermektedir.

Anadolu bölgesinde yukarıdaki bölümlerde bahsi geçen yerleşimlerde yaşanan Çanak

Çömleksiz Neolitik Dönem'de, incelenen kaynaklar doğrultusunda (Braidwood, 1995; Childe, n.d., 1947, 1951, 1957; Özyarkent, 2007; Schmidt, 2006) belirli bir dini inanıştan ve Tek Tanrılı inanç sisteminde bahsedebilmek mümkün değildir. Neolitik Dönem'e ait kaynaklarda dönemin inanç sistemini anlatmak üzere ritüel, sembolizm, mit sistemi, kült sistemi, ideoloji, ruhsal yaşam gibi farklı terimler kullanılmıştır.

Neolitik dönem inanç sistemleri incelendiğinde, soyut varlıklardan öte, yaşam tarzından ve alışkanlıklarından, üretim alanlarından ve yaşamı etkileyen temel olaylardan etkilenerek, korku, endişe, ihtiyaç gibi duygular ile şekillenen inanç biçimleri ile karşılaşmaktadır. Bu inanç sistemi Paleolitik dönemden gelmektedir. Üretimin daha başlamadığı ve doğanın verdiği dışına çıkamayan ilk insan inanış sistemini de doğa üzerinden geliştirmiştir. Yağmurdan, gök gürültüsünden, ateşten korktuğu için tapınmış, saygı duymuş ve onu yüceltmıştır. Korkunun dışında, avcı-toplayıcı topluluklarda av hayvanlarının yaşam içerisindeki yeri yaşamın devam etmesi için en önemli kaynak olduğundan gelir. Bu nedenle hayvanlar kutsal sayılmıştır ve avlar tören ve şenliklerle karşılanmıştır (Sümer, 2007). Bu inanış sistemi Neolitik Dönem ile birlikte farklılaşmaya başlamıştır. Çünkü insanoğlu artık üreten, doğayı kontrol etmeye başlayan ve doğanın verdiklerini faydaya dönüştüren bir topluma doğru evrilmektedir. Artık onun için önemli olan şey neslini ve varlığını devam ettirmesinin baş koşulu olan yiyecek, içecek edinme ve barınma eylemlerini koruma altında tutmaktır. Tarımsal ekonomiyle bağlantılı olarak karşımıza, toprağın bereketi ile kadının doğum yapma yetisi arasındaki bağı kuran "Ana Tanrıça" inanışı çıkmaktadır. Bu inanış sistemi neredeyse Anadolu'da yer alan bütün Neolitik Dönem yerleşimlerinde farklı biçimlerde ama aynı anlamda karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal üretimden alınmak istenen ve devamlılığı istenen bereket, kadının bedeni, doğurganlığı ile özdeşleşir.

İnanç sistemleri ile birlikte, Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Hallan Çemi gibi yerleşimlerde tapınak, kült merkezlerinin yerleşim yeri içerisinde ayrıca inşa edildiği, Çayönü, Çatalhöyük gibi yerleşimlerde ise konut birimleri içerisinde kült odaları inşa edildiği tespit edilmiştir (Resim 2, Resim 3, Resim 4, Resim 5, Resim 6, Resim 7, Resim 8, Resim 9, Resim 10, Resim 11, Resim 12, Resim 13, Resim 14, Resim 15, Resim 16). Yapılan kazılar sonucunda kült odalarında ve kült yapılarında yer alan kabartmalar, duvar resimleri ve objeler yukarıda bahsetmiş olduğumuz öğelerle paralellik göstermektedir. Özellikle kült yapılarının ayrı inşa edilmesi ve boyutlarının insanların toplanmasına uygun olması belirli ritüellerin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

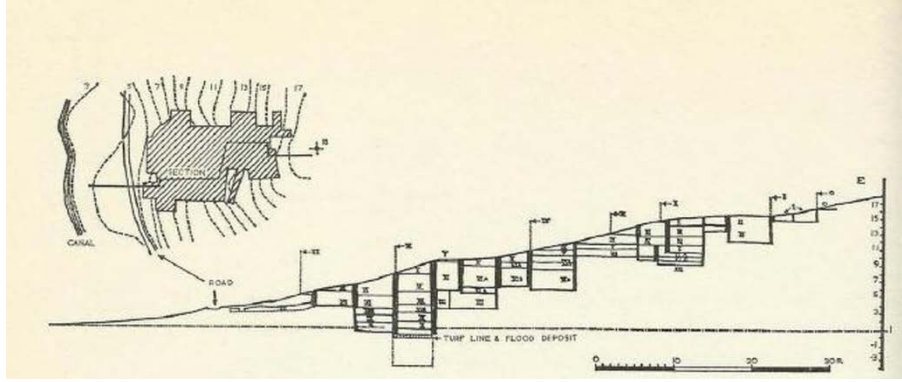
Neolitik Dönemde Kült Yapıları ile karşılaşıldığı gibi aynı zamanda Yapı Kültü'de görülmektedir. Yani yapıların kutsallaştırılması. Bu nedenle yapılan kazı çalışmalarının sonucunda elde edilen, insanların yeni üst katmana geçip ev inşa etmeden önce bir önceki evlerinin içerisindeki günlük objeleri dışarıya çıkardıkları ve içerisinde sembolik anlam ifade edecek objeleri bıraktıkları, yapının bazı kesimlerinin doldurulmadan önce yeniden sıvandığı, yapı içi stellerin kırılarak taban altına gömüldüğü, öğütme taşı, yassı balta, taş kap gibi objelerin ise tabana özenle dizildiği, giriş kapılarının özensiz bir şekilde mevcut taşlar ile örtüldüğü, kapatıldığı, yapının içerisinde küçük taş veya toprakla doldurulduğu, bu dolgudan kaynaklı gömülen yapıların duvar yüksekliklerinin olduğu gibi korunduğu, bilgileri üzerinden; terk edilen yapıların doldurulduğu tespit edilmektedir (A. Özdoğan, 1994; Ülger, 2007).

4.2. Anadolu Neolitik Dönemi'nde mimarlığın temel ilkeleri

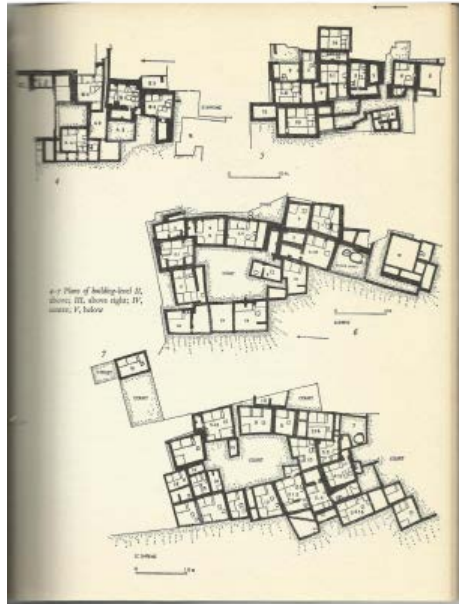
Neolitik Dönem, insanoğlu için devrim olarak kabul edilebilecek bir dönemdir. İlk yerleşik hayata geçilmesi, üretim ve tüketim sistemlerindeki yaşanan değişiklikler ile birlikte günümüz toplumlarının temeli atılmıştır. Mimarlık tarihi anlatımlarında Neolitik

Dönem'e yer verilse de, Antik Roma ve sonrasında gelen dönemlere ait değerlendirmelerin daha detaylı olduğu fark edilmiştir (Roth, 2014). Bu çalışma; ilk olarak Vitruvius tarafından ortaya atılan, ilerleyen dönemlerde geliştirilen, mimarlığın temel ilkelerinin, insanoğlunun yerleşik döneme geçtiği Neolitik Dönem yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'de de var olduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmada incelemeler, Tablo 2'de belirtildiği üzere, fiziksel biçim ve anlamsal biçim olarak iki farklı başlık altında değerlendirilecektir. Fiziksel biçim doğrudan niceliksel özelliklerle ilgilenirken, anlamsal biçim bu niceliksel özelliklerin, işlevsel, anlamsal değerlerine dair bir incelemeyi hedeflemektedir.

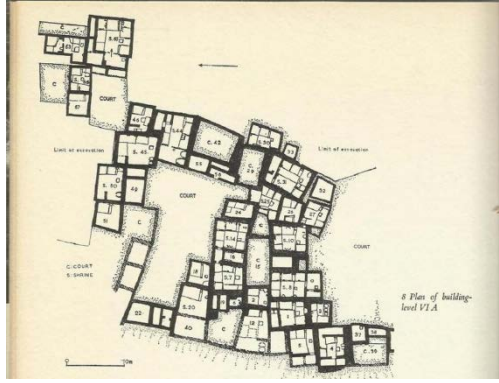
Neolitik Dönem yerleşim yerleri olan Çatalhöyük, Aşıklıhöyük, Nevalı Çori, Göbekli Tepe... gibi yerleşimlerde yapılan incelemelere bakıldığında (Aktüre, 1994; Esin, 1994; Hauptmann, 1999, 2007; Mellaart, 1967; Mehmet Özdoğan & Özdoğan, 1998; Rosenberg, 2007; Schmidt, 2006), tamamen işlevsellik ile birlikte oluşan, tarım, avcılık, aile yapısı, inanç sistemleri ile birlikte oluşan konut ve kült yapıları ve bu yapıların araya gelişleri ile ortaya çıkan avlu dikkat çekmektedir (Resim 2-7).

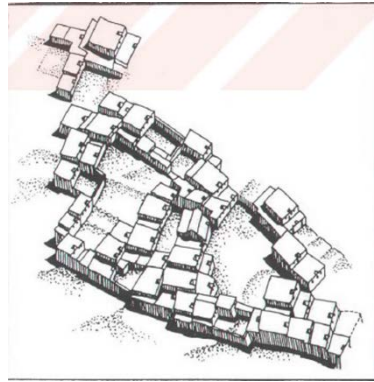
Resim 2. Çatalhöyük kazı çalışmalarına ait, katman kaymalarını gösteren plan ve kesit (Mellaart, 1967).

Resim 3. Çatalhöyük, sırası ile Katman 2, 3, 4 ve 5'e ait kat planları (Mellaart, 1967).

Resim 4.Çatalhöyük, katman 6A'ya ait kat planı (Mellaart, 1967).

Resim 5. Çatalhöyük Avlu Oluşumu (Aktüre, 1994).

Resim 6. Aşıklı Höyük Yerleşim Yeri (Esin, 1994).

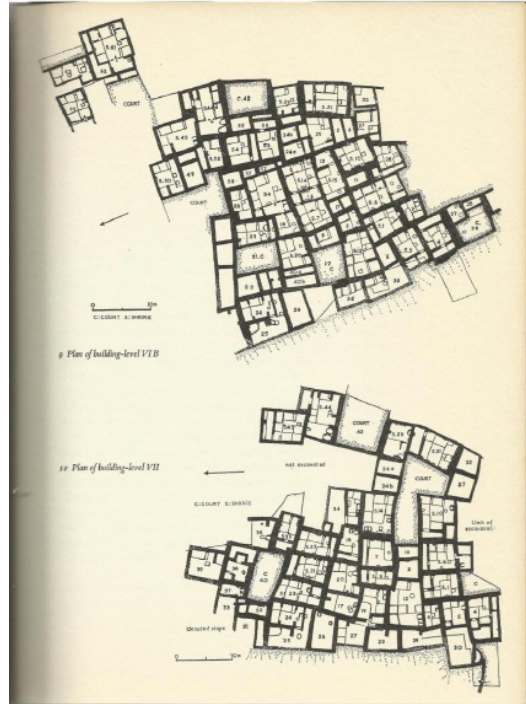

Resim 7. Hacilar yerleşme planı ve rekonstrüksiyonu (Mellaart, 1970).

4.2.1. Anadolu'da Neolitik Dönem'de yapılaşma sisteminin fiziksel biçim açısından incelenmesi

Ölçü-Ölçek-Oran-Orantı: Neolitik Dönem'de kullanılan ölçü birimleri bugün kullanılan metrik sistemden ya da inç ölçü sisteminden farklılık göstermektedir. Dönemde kullanılan ölçü birimleri üzerine herhangi bir araştırma tespit edilememiştir. Yalnız Neolitik Dönemin ardından gelen Tunç Çağı dönemi yerleşim bölgelerinde ayak, adım, karış, parmak, dirsek, kol gibi ölçülerin kullanımı yaygındır (Eksen, 2010).

Neolitik Dönemde kullanılan ölçü birimlerinin insan uzuvları ile belirlenmiş olma olasılığı yüksektir.

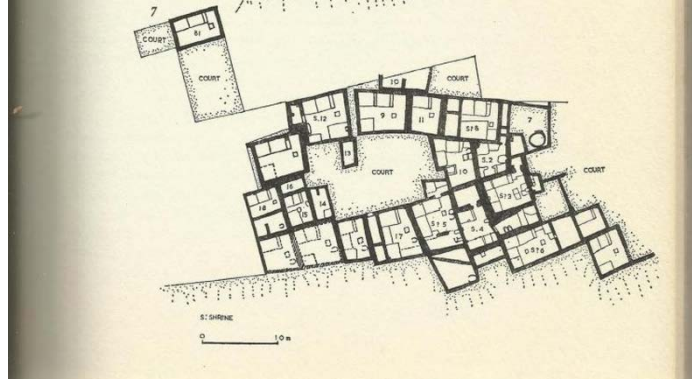
Resim 8. Çatalhöyük, sırası ile katman 6B ve 7'ye ait kat planları (Mellaart, 1967).

Resim 8'de Çatalhöyük seviye 6B'ye ait olan kat planlarına ait yaklaşık ölçüler Tablo 3'de verilmiştir. Ölçüler çizimde yer alan ölçek cetveline göre belirlenmiştir.

Tablo 3: Çatalhöyük 6B katmanına ait bazı konut, tapınak ve avlu birimlerinin metrik cinsten ölçülerinin belirlenmesi

Konut Birimleri							Tapınak			Avlu	
No:1 8	No:2 2	No:2 3	No:2 4	No:2 5	No:2 6	No:3 4	No:1 0	No:1 4	No:1 5	No:1 9	No:2 1
4.7 m. X 5 m.	3.6 m. X 4.1 m.	4.4 m. X 7.2 m.	1.7 m. X 4.1 m.	4.1 m. x 6.1 m.	3.8 m. x 6.1m.	7.2 m X 7.7 m.	7.2 m. X 5.5 m.	5.5 m. x 6.1m.	4.4 m. X 6.1 m.	5.5 m. X 6.9 m.	5 m. X 6.9 m.

Resim 9'da gösterilmiş olan Çatalhöyük Seviye 5'e ait olan kat planlarına ait bazı ölçüler Tablo 4'de verilmiştir. Ölçüler çizimde yer alan ölçek cetveline göre belirlenmiştir.

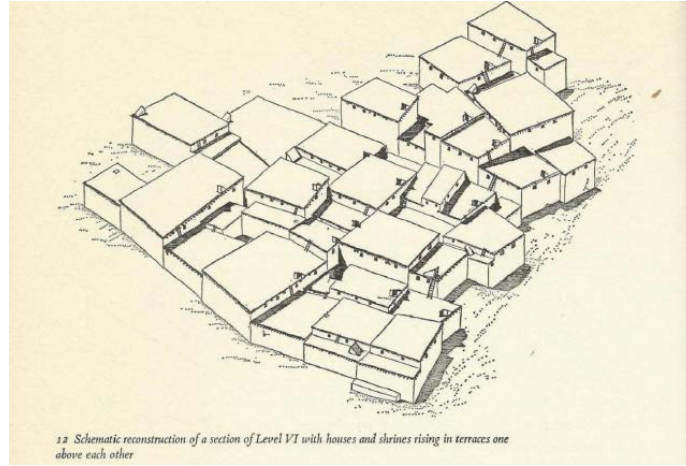

Resim 9. Çatalhöyük Seviye 5 Kat planları (Mellaart, 1967).

Tablo 4: Çatalhöyük 5 katmanına ait bazı konut, tapınak ve avlu birimlerinin metrik cinsten ölçülerinin belirlenmesi

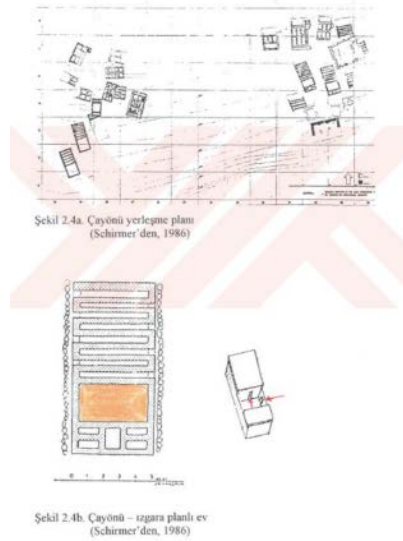
Konut Birimleri							Tapınak			Avlu	
No:7	No:9	No:10	No:11	No:13	No:14	No:18	No:5	No:6	No:8	No:1	No:2
5.5 m.	6.1 m.	5.5 m.	4.4 m.	1.9 m.	2.7 m.	3.6 m.	6.1 m.	5 m.	5.5 m.	16 m.	6.6 m.
X	X	X	X	m. x	m. x	X	X	X	X	X	X
5.5 m.	6.6 m.	5.5 m.	5.5 m.	3.6 m.	4.4 m.	4.4 m.	7.2 m.	7.2 m.	5.5 m.	9.7 m.	9.7 m.

Çatalhöyük'de inşa edilen konut, tapınak ve avlular incelendiğinde kullanılan ölçülerin birbiri ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu ölçüler minimum ihtiyacın giderilmesi adına belirlenen işlevsel ölçüler olarak yorumlanabilir. Konutlar birbirine ölçek ve düzen açısından benzeşiktir; kare, kareye yakın dikdörtgen, dikdörtgen biçimleri kullanılmıştır. Bir araya gelişleri ise yine bir ölçüsel ve orantısal uyum içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ortada oluşan avlular ise yine yukarıda verilen ölçülerde incelendiğinde hem diğer yapılar ile hem de insan ölçeği ile uyuma sahiptir. Resim 10'da görüldüğü üzere üçüncü boyutta ise her bir birimin yüksekliği yine insan ölçüleri uygun olarak tasarlanmıştır.

Resim 10. Çatalhöyük seviye 6'ya ait perspektif çizimi (Mellaart, 1967).

Kat yüksekliklerinin insan ölçeğine duyulan hassasiyetten mi yoksa teknolojinin var olmayışından kaynaklı mı ortaya çıktığı tartışılabilir. Fakat üst paragraflarda belirtilen, Klaus Schmidt tarafından yapılan araştırmalar doğrultusunda 525 erkek gücü ile taşınabilecek yapı elemanlarının ilgili yerlere taşınması mümkün ise insan ölçeğini aşan yapıların yapımının da yapılabileceği görüşü kabul edilebilir.

Resim 11. Çayönü Yerleşim Planı ve Konut Planı (Schirmer, 1981).

Çayönü yerleşmesinde ise (Resim 11) yerleşim planında yer alan konutların hepsi neredeyse aynı ölçüde iken ve aynı ızgara planına sahipken, her bir konut birimi kendi içerisinde orantılı bir şekilde bölümlenmiştir. Yapı yaklaşık 10m. x 5. m. bir dikdörtgendir. Bir kenarı bir kenarının iki katı olan bir dikdörtgendir. Her bir konut biriminde üst ana yaşama alanı, avlu ve alt yaşama birimi arasında yaklaşık beşte bir ve beşte bir'in katları üzerinden bir oran geliştirilmiştir. Üst yaşama birimi yapının tümünün beşte üçünü oluştururken avlu ve alt yaşama birimi beşte birlik kısmını oluşturmaktadır.

Çatalhöyük kazılarının sonucunda ortaya çıkan kerpiç kütlelerin ölçüleri ise dikdörtgenler prizmasına ulaşılacak şekilde ölçülendirilmiştir.

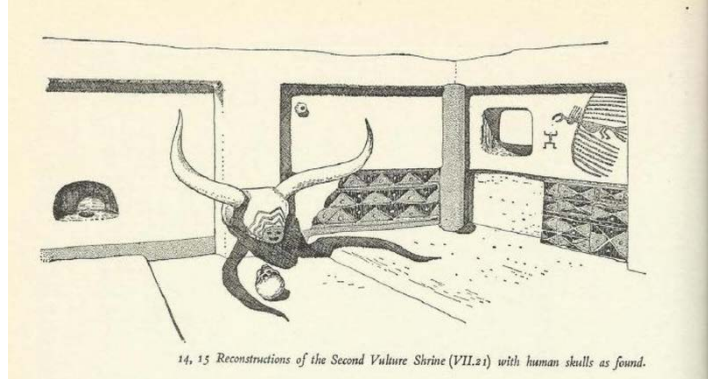
Tablo 5: Çatalhöyük 2., 3., 5., ve 6A katmanlarına ait kerpiç blok ölçüleri (Mellaart, 1967)

Seviye II		Seviye III		Seviye V		Seviye VIA		
Standart	Büyük	Standart	Büyük	Standart	Büyük	Standart	Diğer	Diğer
65x37x 8 cm.	95x37x 8 cm.	42x25x 8 cm.	72x32x 8 cm.	62x16x8/1 0 cm.	92x16x1 0 cm.	32x16x 8 cm.	32x22x 9 cm.	38x12x 8 cm.

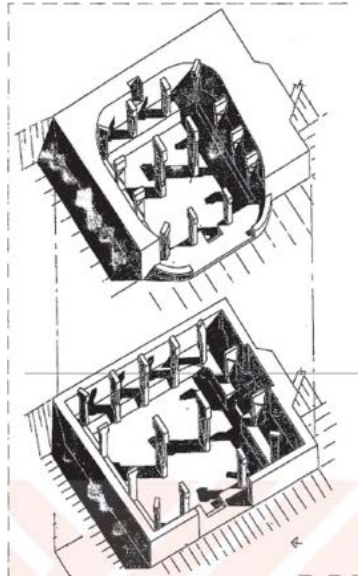
Mellaart'ın yapmış olduğu kazı çalışmalarında çıkan verilerden biri de her bir konut biriminin yaklaşık üçte birinin mutfak oluşudur (Mellaart, 1967). Aynı zamanda sedir boyutları da yine birbirinden farklılık göstermektedir. Mutfağın geniş oluşu, sedir boyutlarındaki farklılıklar ve özellikle tarımsal üretimin yaygınlaştığı yerleşimlerdeki tapınak ölçülerinin konut ölçüleri ile benzerlik gösteriyor olması anlamsal biçim ile ilerleyen bölümlerde ilişkilendirilecektir.

Eksen-Simetri-Denge: Neolitik Dönemde plan şemaları ve üç boyutlu rekonstrüksiyonlardan edinilen bilgi doğrultusunda konut birimlerinde, tapınak yapılarında belirli bir eksenin kullanıldığı tespit edilmiştir (Resim 12).

Neolitik Dönem yerleşimlerinde mimaride eksenden bahsedebilmek mümkünken, gerçek anlamda bir simetriden bahsedebilmek çok da mümkün gözükmemektedir. Yalnız Neolitik Dönemde yapılan objeler, duvar kabartmaları ve duvar resimlerinin mimarinin ayrılmaz bir bütünü olduğu düşünülürse, dolaylı olarak bir simetriden bahsedilebilir (Resim 12-13).

Resim 12. Çatalhöyük, Seviye VII'de bulunan bir tapınak örneği (Mellaart, 1967).

Resim 13. Nevali Çori'de kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkan iki ayrı tapınak rekonstrüksiyonu (Türkcan, 2006).

Çatalhöyük'te yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan 7. Katman tapınak yapısı (Resim 12), yer alan boğa kafası ile birlikte iki benzer parçaya ayrılmıştır. Boğa kafası eksenini oluştururken aynı zamanda sağ ve sol bölümler birbirinin simetrisi haline dönüşmektedir.

Nevali Çori yerleşiminde kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan dikdörtgen bir tapınakta, giriş aksı bir eksen oluşturmaktadır. Bu eksenin sağ ve sol kısmında birbirini karşılayan, simetrik olan steller bulunmaktadır. Bu steller aynı sayıda ve aynı pozisyondadır. Giriş aksını tam karşısında ise inanış ritüellerinin gerçekleştirildiği düşünülen niş yer almaktadır. Yapının içerisinde yine giriş aksı baz alınarak oluşturulan ve yapının iç duvarlarını çevreleyen oturma yerleri izlenmektedir (Resim 13) (Türkcan, 2006).

Göbekli Tepe tapınaklarında ise giriş ile birlikte kendisinde eksenini var eden ve simetriyi doğuran daire formu kullanılmıştır (Resim 17).

Bahsedilen simetri özelliklerinden dolayı var olan dengenin dışında, aynı zamanda toplumsal yapılanmada eşitliğin de etkili olmasından kaynaklı olabilecek, Çatalhöyük, Aşılıhöyük gibi yerleşimlerde konut yapılarının kişi sayısına göre oluşturulması da yine kat planları incelendiğinde dengeli bir kurgunun varlığını açıkça ortaya çıkaran bir bulgu

olabilir. Yapı cephelerinde ise yapıların üstten girişli olması ve cephelerde doğaya ait olan malzemelerin dışında malzemelerin kullanılmayışı ve herhangi bir açıklık kurgulanmaması zorunlu oluşan bir dengeyi oluşturmaktadır. Yani cephelerin yalınlığı sonucu ortaya cephelerde bir dengeyi doğurmuştur yorumu getirilebilir. İçerisinde tapınak alanlarının bulunduğu konutlarda ve tapınak yapılarında hep aynı yönde ve cephede simetrik bir şekilde kullanılan ışık açıklıkları da yine hem simetrimin hem de dengenin varlığını ortaya koymaktadır (Resim 10).

Tekrar-Ritim-Harmoni-Armoni: Neolitik Dönem yerleşimlerinde Çatalhöyük, Aşıllıhöyük gibi yerleşim yerlerinde bugünün anlayışı ile oluşturulan bir tekrardan ve ritimden bahsetmek mümkün değildir. Yalnız dönemsel özellikler üzerinden değerlendirildiğinde her bir yapı hem kullanılan malzeme hem de kişi sayısına göre değişen boyutlar üzerinden incelendiğinde birbirinin tekrarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle içerisinde kült odası bulunan konut yapıları ve kült yapılarının, ışık alma kaygısı ile diğer konut binalarından daha yüksek oluşu, çatılar üzerinde doğrudan, hemzemin bir şekilde gezilmesini ve kontrollü geçişi sağlamak amaçlı yapıların birbirlerinden yükselerek/alçalarak ilerlemesi, inişli çıkışlı bir ritim oluşmaktadır. Bu ritim aynı zamanda harmoniyi de doğurmaktadır.

Harmoni ve Armoni Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Uyum, düzen, denge" olarak tanımlanmaktadır. Vitruvius ise yaptığı tanımlamalarda düzenden başlayarak armoniyi doğru bir yol çizmektedir ve şu şekilde tanımlamaktadır:

"Armoni, öğelerin ayarlamalarındaki güzellik ve uygunluktur. Bu da, bir yapının öğeleri, genişliklerine uygun bir yükseklikte uzunluklarına uygun bir genişlikte kısacası tümüyle bakışlımlı olduğu zaman gerçekleşir (Vitruvius, 1998)."

Vitruvius'un tanımı üzerinden bakıldığında Neolitik Dönem yerleşimlerindeki uyum, harmoni, armoni, tekrar ve ritim varlığı kendini göstermekte yalnız baskınlık ve özel bir tercihin sonucu olma etkisi oluşturmamaktadır.

Göbekli Tepe, Nevalı Çori gibi yerleşimlerde tapınak stellerinde ise antik çağdaki ve bugünkü anlamı ile ritim, tekrar, harmoniyi yakalamak mümkündür.

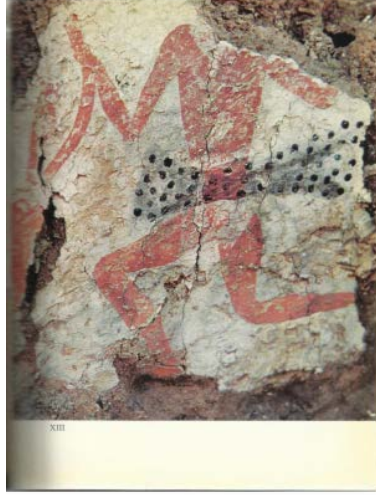
Baskınlık-Bütünlük-Bitmişlik: Neolitik Dönem kentlerinde her bir yapı birimi özelinde baskınlık cephelerde karşımıza çıkmamaktadır. Cephe kurgusu incelendiğinde sadece tapınak yapılarının yükseklik ve ışık açıklıkları açısından belirginleşmesi ve baskınlaşması söz konusudur.

Çatalhöyük kazıları sonucunda elde edilen veriler, özellikle alt katmanlarda tapınak yapılarının sayıca baskınlığını da göstermektedir. Neolitik erken dönemlerinde Çatalhöyük'te tapınak yapılarının baskınlığı hissedilmektedir.

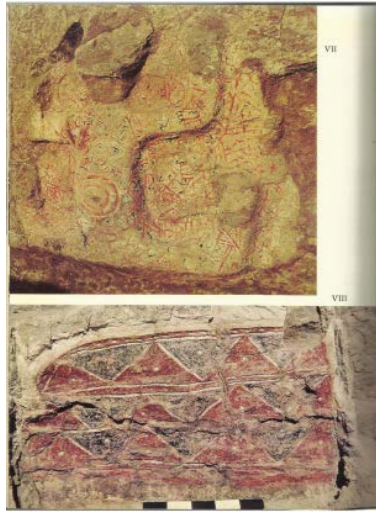
Tablo 6: Çatalhöyük 2., 3, 4, 5, 6A, 6B, 7 Katmanlarına ait ev ve kült yapısı sayısı ve oranları (Mellaart, 1967).

Seviye	Tarih	Toplam Yapı Sayısı	Konut	Tapınak	Oran
II	MÖ 5720-5750	5	4	1	Bir Tapınak için 4 ev
III	MÖ 5750-5790	9	7	2	Bir tapınak için 3-4 ev
IV	MÖ 5790-5830	13	11	2	Bir tapınak için 5-6 ev
V	MÖ 5830-5880	14	11	3	Bir tapınak için 3-4 ev
VIA	MÖ 5880-5950	31	20	11	Her bir tapınak için 2-3 ev
VIB	MÖ 5950 - 6070	45	31	14	Her bir tapınak için 2 ev
VII	MÖ 6070-6200	31	20	11	Her bir tapınak için 2 ev

Neolitik Dönem konutlarında baskınlık konut birimlerini içerisinde başlamaktadır. Her bir konut biriminin üçte birinin mutfağa ve depolarına ayrılması oran üzerinden elde edilen baskınlığı göstermektedir (Resim 16). Yine benzer şekilde kült odalarında ve kült yapılarında duvar resimlerinin ve kullanılan objelerin baskınlığı gözlemlenmektedir (Resim 14-15).

Resim 14.Çatalhöyük, dans eden insanlara ait duvar resminin bir bölümü (Mellaart, 1967).

Resim 15. Çatalhöyük duvar resimleri (Mellaart, 1967).

Neolitik Dönem yerleşimlerinde belirli bir kurgu ve bütünlük mevcuttur. Çatalhöyük gibi birbirine bitişik olan yerleşim yerlerinde her bir duvar diğer yapının duvar ölçüsünü belirlediği için birbiri ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Tıpkı bir yapbozun parçaları gibi birleşmişlerdir. Parçaların farklı birleştirilmesi sonucunda benzer bir kurgunun ve dış çizgilerin birbirini takip etme özelliğinin tekrar yakalanabilmesi mümkün olmayacak olabilir.

Mimarideki bütünlüğün dışında aynı zamanda Neolitik Dönem duvar resimleri ve objeleri hep bir hikâyenin elemanlarıdır (Anlamsal biçimde ayrıca detaylı olarak değinilecektir). Bu nedenle bir bütünlük arz ederler.

Birlik: Bu bölüme kadar işlenen bütün başlıklar (oran, orantı, ölçü, ölçek...) bu bölüme de katkı sunmaktadır. Neolitik Dönemde hem yerleşim yerlerinin bütününde, hem her

bir birimin kendi içerisinde işlevsel çözümünde hem de duvar resimleri, objeler ve kült odaları ve diğer mekânlardaki kabartmaları ile kullanılan bütün öğeler bir birliğe ulaşmaktadır. Her bir öğe tek bir şeyi anlatırken birleşen parçalar bir hikâyeyi oluşturmaktadır.

Özellikle Çatalhöyük gibi bitişik nizam yerleşim yerleri, konut, tapınak ve avlu gibi farklı öğelere sahipken sanki tek bir objeymiş gibi algılanmaktadır. İçerisinde girip incelendiğinde ancak her bir parçanın ayrı ayrı anlamı okunabilmektedir. Ayrıca "avlu" kavramının gelişmesi (anlamsal olarak bugünkü avludan farklıda olsa) parçaların bir araya gelişlerinde tercihen yapılmış bir ara yüz oluşturmakta bütünün bir parçası olmaktadır.

Işık ve Renk: Neolitik Dönemde ışık ve renk kullanımı daha çok anlamsal biçim ile ilişkilendirilebilir. Bu dönemde kullanılan her türlü rengin ayrı bir anlamı vardır. Yapıların dış duvarları kullanılan yapı malzemesinin doğal hali ile karşımıza çıkmaktadır ve tamamen işlevselci bir yaklaşımdır. Duvarların iç yüzeyleri ise hem tapınak hem de konut yapılarında o duvarın denk geldiği mekân gereği yüklendiği anlama göre ya boyanmış ya da duvar resimleri ve motifler ile bezenmiştir. Ağırlıklı olarak kullanılan renkler kırmızı, siyah ve beyaz olmuştur. Renklerin anlamına anlamsal biçim başlığından daha detaylı olarak değinilecektir.

Işık ise Neolitik Dönemde bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Gece ışık problemi için içerisinde ateş yakılan küçük Taş Lambaları (Stone Lamp) üretilmiştir (Mellaart, 1967).

4.2.2. Anadolu'da Neolitik Dönem'de yapılaşma sisteminin anlamsal biçim açısından incelenmesi

Neolitik Dönem'de yapılacak anlamsal biçimleşme incelemesi ağırlıklı olarak araştırmaların ve dolayısı ile bulguların, verilerin daha yoğun olduğu Çatalhöyük, Aşılı höyük, Çayönü, Hacılar, Göbekli Tepe, Nevali Çori gibi İç Anadolu ve Güneydoğu Yerleşim yerleri üzerinden yapılacaktır.

Oran-Orantı-Ölçü-Ölçek: Neolitik Dönem yerleşim birimlerinde, oluşturulan sosyal ve toplumsal yaşantı içerisinde farklı geometrik formlar, oran ve ölçüler kullanılarak bazı toplumsal görev farklılıkları ve yapılara yüklenen anlamlar ifade edilmiştir.

Çatalhöyük, Aşıklıhöyük gibi tarımsal üretimin baskınlığının hissedildiği ve inanış sisteminin ağırlıklı olarak "bereket" kavramı üzerinden gelişen ve iş dağılımı ve toplumsal rollerdeki eşitlikten kaynaklı konut yapıları ile tapınak yapıları arasındaki, X ve Y düzlemindeki ölçüler açısından farklılıklar, tapınak yapılarının konut yapılarından ilk bakışta ayrılmasını sağlayacak kadar fazla değildir. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere hem eşitlikçi toplum yapısı, hem inanış biçiminin asıl tapınak alanının tarımsal alanlar ve avlanma alanları olmasının hem de konutların (yapı gömme, yapılara insan gömme gelenekleri ile birlikte) zaten kutsal bir anlama sahip olması gibi verilerin etkili olduğu düşünülebilir. Tapınak/Kült yapıları konut yapılarının kült odalarının genişletilmiş şekli ile açıklanabilir. Kült yapılarında konut birimlerinde yer alan sofa, ocak gibi donatıların mevcut olduğu tespit edilmiştir (Resim 3).

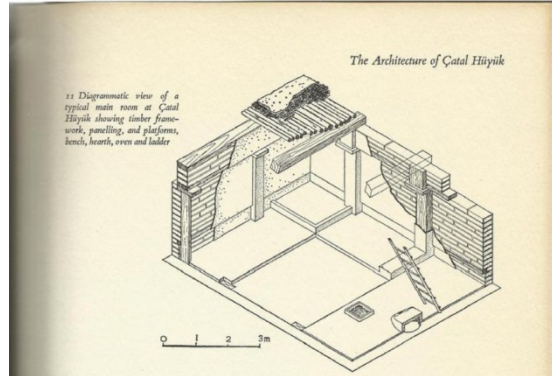
Göbekli Tepe, Nevali Çori gibi tapınak alanlarının daha yoğunluklu olduğu yerleşimlerde ise Tapınak yapıları daha büyük ölçülerde ve insan ölçeğine göre daha abartılı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların Neolitik Dönemin erken dönemlerinde ve avcı-toplayıcılığı yeni bırakmaya başlayan toplumlarda görülmesi bir

tesadüf değildir. Çünkü avcı-toplayıcı toplumlar doğanın verdikleri ile yetinen ve verilmediğinde ise çaresiz kalan ve yeterli çözümü üretemeyen toplumdur. İnanışları ve inanışlarına atfettikleri anlam bu toplumlara doğanın vermediklerinden korumak, doğanın vermediklerini vermesi için daha yüceltilmiş bir araca ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir.

Anlamsal biçimde ölçüler üzerinden yapılacak çalışmada incelenebilecek diğer bir konuda sedir boyutlarıdır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, sedirlerin altında ölümlerin gömüldüğü ve gömü işlemleri sırasında bir hiyerarşini var olduğu tespit edilmiştir. Erkekler daha küçük olan köşe sofasının altına gömülürken, kadınlar daha geniş ve ana sofa adlandırılan sofanın altına gömülmektedir. Sofaları üzerinde uyuma eylemi ise kadınlar ve erkeklerde farklılık ortaya çıkmaktadır. Erkeklerin yatakları değiştirilebilirken, kadınları yataklarının yeri asla değiştirilmemektedir, tıpkı mutfağın yerinin ve mutfak eşyalarının yerinin değiştirilmiyor olması gibi (Hodder, 2006; Mellaart, 1967).

Yaşanan bu farklılıklar kadına atfedilen bereket kültü ile paralellik göstermekte ve kadının kutsallığına duyulan saygının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mellaart'ın kadınları yatağının değiştirilmemesi ile mutfağın yerinin değiştirilmemesini aynı biçimde ve birbirine benzeterek açıklıyor olmasının sebebi kutsal olanla ilgilidir.

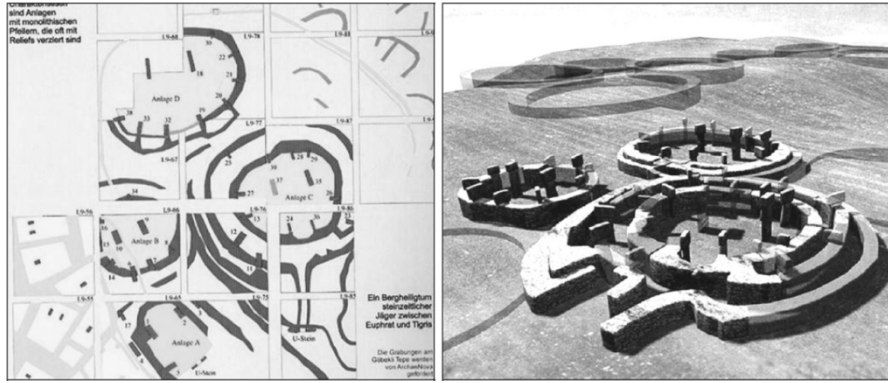
Yine yapılan kazı çalışmalarında konut birimlerinin büyük bir bölümünün, üçte birinin sadece mutfağa ve yiyecek depolarına ayrıldığı tespit edilmiştir (Resim 16) (Mellaart, 1967). Mutfaktaki eşyaların yerlerinin değiştirilememesi ve mutfağın ölçülerinin konutun üçte birini kaplıyor olması hem konut biriminde mutfakta geçirilen zamanın fazla oluşu, konutun neredeyse amacı oluşu hem de mutfağın yeni tarımsal ve avcı sistem ile birlikte yiyeceğin işlendiği, pişirildiği yer olmasından kaynaklı yine bereket kültü ile birleşerek kutsal bir anlam üstlendiği anlaşılmaktadır.

Resim 16. Neolitik Dönem Çatalhöyük Kült Odasız Konut Tipolojisi(Mellaart, 1967).

Işık ve Renk: Işık ve renk Neolitik Dönem yerleşim yerlerinde fiziksel bir öğe olmaktan çok anlamsal bir öğe olarak kullanılmıştır.

Neolitik Dönem yerleşimlerinde yaşantı daha çok dışarıda geçmektedir. Toplumsal rollere bakıldığında kadınlar ağırlıklı olarak tarımsal işlerle uğraşmakta erkekler ise Paleolitik Dönemden geleneksel alışkanlıklar sonucu avcılığa devam etmektedir. Hava karardıktan sonra konut içi kullanımlarda karşımıza aydınlatma amaçlı taş lambaları (Stone lamp) kullanılmaktadır.

Resim 17. Göbeklitepe kazı planı ve yuvarlak planlı üç adet tapınak yapısı (Özdoğru, 2011).

Resim 18. Saltaşlı yapı buluntu durumu (Özdoğru, 2011).

Yalnız bazı yapılan kazı çalışmaları sonucunda bazı yapılarda ışıklık açıklıkları olduğu tespit edilmiştir. Yapılan rekonstrüksiyon çalışmaları incelendiğinde ise kült odalardaki objeye göre ışığın farklı yönlerden alındığı tespit edilmiştir (Resim 10) (Mellaart, 1967). Göbeklitepe, Nevalı Çori gibi tapınak ağırlıklı yerleşimlerde ise tapınaklarda giriş aksı giriş kapısı ile belirlenmektedir ve kapının tam karşısında aksın sonunda asıl ibadet alanını oluşturan nişler yer almaktadır (Resim 13, 17). Tıpkı kiliselerde olduğu gibi kapının açılması ile ışık ile birlikte içeriye giren ışık huzmesi kullanıcıyı bir ışık aksı ile ana ibadet alanına yönlendiriyor olma ihtimali yüksek gözükmektedir.

Neolitik Dönem yerleşimlerinde renk karşımıza özellikle duvar resimleri, kısmi duvar boyaları ile karşımıza çıkmaktadır. Ve renklere yüklenen anlamlar rengin fiziksel yapısından çok daha ön plandadır. Neolitik Dönem'de karşımıza kırmızı, siyah ve beyaz olmak üzere üç ana renk çıkmaktadır.

Aşıklıhöyük, Çatalhöyük, Musular, Hacılar gibi yerleşim yerlerinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda yapıların iç duvarlarının, yiyecek depolama alanlarının, kırmızıya boyalı olduğu, duvar resimlerinin ağırlıklı olarak kırmızı renk ile boyandığı, boğa kafası gibi ritüel objelerin, hatta ölü gömme gelenekleri esnasında iskeletin ya da iskeletin etrafının kırmızıya boyandığı tespit edilmiştir (Erdoğru & Ulubey, 2011).

Neolitik Dönemde kırmızı boyanın demir oksit ya da kantaşı veya hematit adı verilen bir çeşit özel demirden elde edildiği bilinmektedir (Mellaart, 1967).

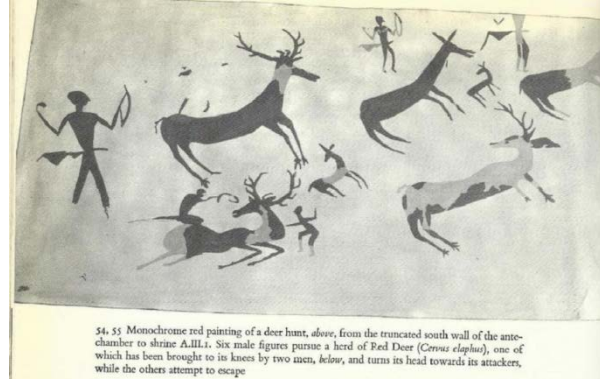
Kırmızı aşı boyasının kökeni Paleolitik Çağa dayanmaktadır. Paleolitik Çağda kırmızı aşı boyası genellikle mezarlarda, mezarda gömülü olan iskelet, mağara duvarlarında, kadın heykellerinde ve çeşitli aletlerde kullanıldığı bilinmektedir. Mezarlarda ve iskeletlerde kullanılan kırmızı boyaya kutsal bir anlam yüklenirken, aletlerde kullanılan

kırmızı boyanın anlamında aletlere yeniden işlev, hayat kazandırmanın yattığı tespit edilmiştir (Hovers et al., 2003; Kolankaya-Bostanci, 2012).

Knight ve diğer bilim adamları tarafından ise kırmızı boya ile kan arasındaki ilişki keşfedilmiştir. Kırmızı boya kadınların mensturasyon döngüsünü ya da erkeklerin ilk avcılık deneyimlerinde ilk leşlerinin başarısını simgelemektedir (Knight et al., 1995).

Mellaart'a göre, Çatalhöyük'te yapılan kazılar sonucunda, kırmızı boya doğrudan kanı ve yaşamı, hayatı simgelemektedir. Kırmızı boya şeytani ruhları uzaklaştırmakta ve koruma görevi üstlenmektedir. Bu nedenle ölü bedenleri, evlerin ya da tapınak/kült yapılarının yanında hemen uyudukları duvarları, uyudukları ya da oturdukları sofaları, çatıyı destekleyen ve düşme ihtimali olan ahşap çatı kirişlerini, yiyeceklerin bulunduğu depoları kırmızıya boyamışlardır (Mellaart, 1967).

Av sahneleri, avın başarısını simgeleyen dans sahneleri de kutsanmak ve başarının korunması amaçlı kırmızı renk ağırlıklı yapılmıştır (Resim 19).

Resim 19. Monokrom kırmızı Av sahnesi, kült yapısı kuzey duvarı (Mellaart, 1967).

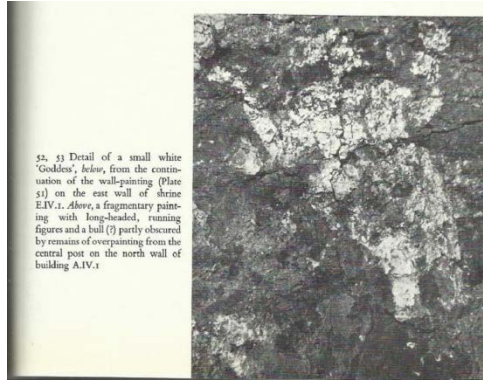
Siyah, beyaz ve sarı renkler ise kırmızı renkten daha az kullanılmıştır. Kırmızı renge yüklenen koruyucu anlamla birlikte yoğun kullanılması aslında bereketin kaçmasından korkan ve inanış biçimini bu şekilde yönlendiren bir toplum için oldukça normal gözükmektedir.

Siyah renk kurum, kül, kömür ile elde edilmiştir. Karışım toprakta kurutulur ve düz taş zemine uygulanır. Siyah renk ağırlıklı olarak kartal tapınağı adı verilen ve duvar resimlerinde kartal tasvirleri olan tapınaklarda, bazı insan figürlerinde, kırmızı ile birlikte siyah boğa resimlerinde ve boğa başı heykellerinde, el dizisi resimlerinde kırmızı ile birlikte görülmektedir. Siyahın iki farklı anlamı mevcuttur. Birincisi, siyah özellikle kartal, boğa ve ellerde kullandığı anlamı ile yası ve ölümü temsil etmektedir. İnsan figürlerindeki siyahın ise hem yası temsil edebileceği hem de avcılık, toplayıcılık esnasında güneşten fazla yanan teni simgelediği düşünülmektedir (Mellaart, 1967) (Resim 20).

Resim 20. Çatalhöyük Duvar Resmi, İnsan başlarını yiyen akbaba, Akbaba Kült Yapısı (Mellaart, 1967).

Beyaz renk ise bugünkü en bilindik anlamı olan saflık ve yine hayvanlardan elde edilen olan ve aynı zamanda bebeği emziren anneyi simgeleyen süt ile bağdaştırılarak bereketi ve ana tanrıçayı simgelemektedir (Resim 21).

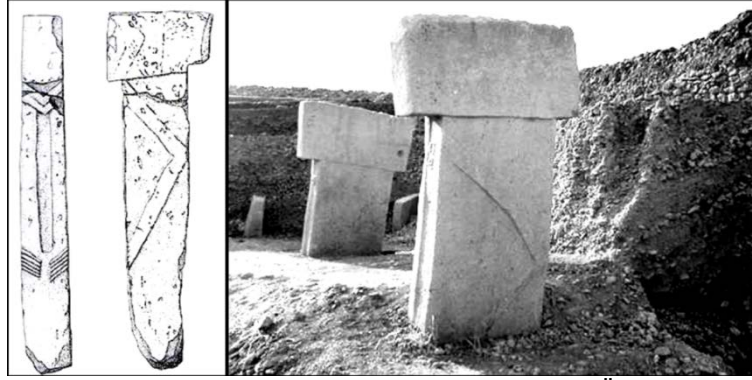

Resim 21. Beyaz renkli Ana Tanrıça Figürü (Mellaart, 1967).

Sarı renk ise karşımıza değişimin sembolü olarak çıkmaktadır. Ateşin ilk yanma anında sarı renk ile başlayan süreç, yaşamın simgesi olan kırmızıya dönüşmektedir (Petru, 2006).

Simgeler: Neolitik Dönemde simgesel anlatımlara oldukça sık rastlanılmaktadır. İnsanların kendilerini anlatma, anlamlandırma, koruma, geleceğe aktarma ihtiyaçlarından kaynaklı neredeyse hiçbir duvar resmi, kült odası ya da kült yapısı tasarımı rastlantısal yapılmamıştır. Özellikle kült yapılarında ve kült odalarında anlamsal değeri yüksek, mimariye şekil veren çeşitli figürler yer almaktadır.

Örneğin steller sadece birer dikme olarak görev yapmamaktadır. Neolitik Dönem tapınak yapılarında hem üst örtüyü tutması için hem de bazı simgesel anlamlarla şekillenen steller, "T" biçiminde yapılmıştır. Göbeklitepe'de ve Nevalı Çori'de yer alan tapınaklarda "T" biçimli stellerin dikey kısmının insan vücudunu ve bacakları, üstte yer alan yatak kısmının ise insanın başı ve kolları simgelediği düşünülmektedir. Bazı geç dönem stellerinin yatak bölümlerinde insan kolu ve parmaklarına ait betimlemeler yer almaktadır. Fakat steller arasında cinsiyet farkını ifade eden herhangi bir simgeye rastlanmamıştır (Özdoğru, 2011).

Resim 22. Göbeklitepe tapınaklarında çıkan steller (Özdoğru, 2011).

Tapınağın üst örtüsünün insanlar tarafından taşınıyor olması güçlü bir inanç sisteminin göstergesidir. Simgesel olarak insanın varlığı ancak tapınağı ayakta tutmaktadır ve kutsallık insanlar tarafından taşınmaktadır.

Stellerin üzerinde ise yine simgesel anlam taşıyan betimlemeler yer almaktadır. Bu betimlemelerden en yaygın olanları yılan, yaban domuzu, tilki, ayı, akbaba, leopar gibi hayvanlardır. Betimlenen memeli hayvanların genellikle erkek olarak betimlenmiştir. Bu betimlemeler ile birlikte stellerin gücü artırılmakta hem de bereket inancını destekleyici ve kuvvetlendirici simgeler ile donatılmaktadır.

Steller gibi duvar resimlerinde ve kabartma olarak kullanılan boğa kafası, doğum yapan kadın, leopar, dans eden insan, el izleriyle oluşturulan resimler ve geometrik formlar anlamsal değeri yüksek öğelerdir (Mellaart, 1967).

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Yerleşim yerlerinin şekillenmeye başladığı bu dönemde yapılan incelemeler sonucunda;

- Fiziksel Biçim açısından yapılan incelemelerde, oran, orantı, ölçü ölçek kavramlarının metrik veya inç ölçü sistemleri gibi sistemlerin varlığından söz edilemese bile yerleşim yerlerinin tasarımlarında etkili olduğu ve Çatalhöyük, Aşılıhöyük, Çayönü, Hacılar gibi yerleşim yerlerinde konut birimlerinin boyutlarının birbirine oldukça yakın olduğu, içerisinde yaşayan insan sayısına göre işlevsellikten kaynaklı farklılıkların mevcut olduğu, insan ölçeğine uygun, insanı ezmeyen yapı birimlerinin tasarlandığı, sadece kült yapılarının ve kült odası olan konut birimlerinin hem daha belirgin olması hem de ışık alabilmesi amaçlı diğer konut birimlerinden daha yüksek tasarlandığı, yalnız bu yüksekliğinde yine abartılı olmadığı, kült yapılarının konut birimleri ile benzer ölçülere sahip olduğu, birimler arasından ya da tek bir yapı içerisinde mekânsal ayrışmaların belirli oranlar üzerinden tanımlandığı, yapının inşasında kullanılan kerpiç blokların dahi işlevsellik ve taşıyıcılık prensiplerinin yerine getirilmesi amaçlı dikdörtgenler prizması formunu tamamlayacak şekilde yapıldığı; Göbeklitepe, Nevalı Çori gibi kült yapısı merkezi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinde ise tapınak yapılarının insan ölçeğine göre daha büyük tasarlandığı ortaya çıkmıştır.

Oran, orantı, ölçü ölçek kavramları anlamsal biçim içerisinde kuvvetli bir şekilde yer bulmaktadır. Göbeklitepe, Nevalı Çori gibi Neolitik Dönemin başlangıç dönemlerinde varlığını gösteren ve avcı-toplayıcı topluluklardan tarımsal üretim yapan üretici toplumlara yeni geçişin söz konusu olduğu yerleşimlerde, doğaya bağlılığın ve

doğadan beklentinin daha yüksek olmasından ve dolayısı ile doğanın verdiklerinin elde tutulabilme durumunun yine doğaya bağlı olmasından kaynaklı olması ve doğaya, berekete olan inancın daha korku ile dolu, daha açıklanamaz ve daha müdahale edilemez olmasının tapınak yapılarının boyutlarına yansıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılaşmanın ilk dönemleri olarak kabul edilebilecek bu dönemde tapınak yapıları insan ölçülerinin çok üzerinde ve kendisinden daha büyük gördüğü güce atıf yapacak şekilde inşa edilmiştir. Çatalhöyük, Aşılıhöyük, Hacılar, Çayönü gibi Neolitik Dönemin tarımsal üretim dönemlerinin gelişim sürecine tanıklık eden yerleşimlerde ise artık doğaya bağımlılık azaltılmaktadır. Bereket inancı devam etmekte yalnız şekil değiştirmektedir. Bereket doğadan umulanın yanında artık tarlayı işleyen kişiden beklenen berekete dönüşmüştür. Bu nedenle doğaya bağımlılığın azalması ve insanın üretimde aktif rol alması yani insanın ön plana çıkması ile bahsi geçen yerleşimlerde kült yapıları daha insan ölçeğine yakın ölçülerde inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı yerleşim birimlerinde yine kişilere yüklenen anlamın sonucu olarak konut birimlerindeki sedir ve mutfak gibi kutsal alanların ölçüleri şekillenmiştir.

- Fiziksel Biçim açısından yapılan incelemelerde Anadolu Neolitik Dönem yerleşimlerinde genel anlamda kuvvetli bir eksen, simetri ve dengeden bahsedebilmek çok mümkün değildir. Bu kavramlar ağırlıklı olarak duvar resimleri, duvar kabartmaları ve objelerin kendilerinde ve oluşturulan kompozisyonlar karşımıza çıkmaktadır. Yalnız yine Nevali Çori ve Göbeklitepe tapınak yapılarında kuvvetli bir eksen ve simetri arayışı yaygındır. Denge ise karşımıza sadece simetri ve eksen kullanımının sonucu olarak değil, toplumsal iş bölümleri ve roller üzerinden yapıların bütününe yansıyan bir dengeden bahsedebilmek mümkündür.

- Fiziksel Biçim açısından yapılan incelemelerde özellikle Çatalhöyük, Aşılıhöyük, Hacılar gibi yerleşimlerde tekrar, ritim, harmoni ve armoninin kendiliğinden oluştuğu, var olan malzemelerin doğal sonucu olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Özellikle yapılan tercihlerin sonucu olmayabilir. Yalnız yine Nevali Çori ve Göbeklitepe yerleşimlerinde tapınak içi kurgusunda tekrar, ritim, harmoni ve armoni dönem içerisinde kıyaslandığında baskın bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

- Fiziksel Biçim açısından yapılan incelemelerde baskınlık kavramı kült yapılarının diğer yapılara nazaran daha yüksekçe olması veya Tapınak yapılarının ölçüsel açıdan baskınlık kazanması üzerinden karşımıza çıkmaktadır. Bu veri dışında bahsi geçen kavramlar daha çok anlamsal biçim içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Çatalhöyük'ün alt dönemlerinde kült yapılarının sayıca, kült yapılarında ve kült odalarında kutsal obje, duvar resimleri ve duvar kabartmalarının baskınlığı, yine benzer şekilde kült yapılarında ve kült odalarında kutsal obje, duvar resimleri ve duvar kabartmalarının bir bütünlük oluşturması ve anlattığı hikâyeye göre şekillenmesi ve tamamlanması hem bir bütünlük hem de bitmişlik ögesi ile karşımıza çıkmaktadır. Kent oluşumlarında ise her bir yapının duvar ölçüsü, bitişiğinde yer alan diğer yapının duvar ölçüsüne referans oluşturmakta, bir yapbozun parçaları gibi birleşmektedir. Oluşan yerleşim yerlerinin her bir parçası kendi başlarına bir anlama sahipken birleştiğinde ölçüsel referanslardan kaynaklı parçaların yerinin değiştirilemediği bir bütünlüğüne ve tamamlanan kurgusu ile bitmişliğe sahiptir.

- Yukarıda bahsi geçen yerleşim yerlerine ait bu kurgu, bütünlük ve bitmişlik etkisi birliği doğurmaktadır. Birlik hem yerleşim yeri ölçeğinin, hem de kült yapıları ve odalarında duvar resimlerinin, objelerin ve kabartmaların kurgusu, her bir geometrik elemanın ya da her bir varlığın bir hikâyenin parçası olma durumu ile de karşımıza çıkmaktadır.

- Işık ve renk öğeleri ise Neolitik Dönemde anlamsal biçim içerisinde yer bulmaktadır. Renkler sadece duvar resimlerinde değil kutsal görülen ve anlamına karşılık gelen her günlük ya da özel olayda (düğün, uyku, yemek yapma...) kullanılmaktadır ve renkler sayesinde koruma, bereket, yeniden doğma, dönüşüm, güç, saflık, yas, ölüm gibi kavramlar tanımlanmaktadır. Benzer şekilde ışığın ise tamamen kutsal bir olgu olarak değerlendirilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.
- Anlamsal biçim açısından yapılan değerlendirmelerde incelenen bütün yerleşimlerde simgesel anlatımın yoğunluklu olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Hayvan figürleri, insan figürleri, taşıyıcı eleman olarak nitelendirilebilecek steller ve geometrik şekiller, renkler ile bulunduğu anlam yüklü resimlere, objelere ve kabartmalara dönüşmüştür.

Yapılan çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; Anadolu'da Neolitik Dönem yerleşimlerinde o dönemden gelen yazılı kaynakların olmamasından kaynaklı mimari tartışmaların varlığından söz etmek mümkün değilmiş gibi gözükse bile, mimarlığın temel ilkeleri için kullanılan alt başlıklar olan fiziksel biçim kapsamına giren oran, orantı, ölçü, ölçek, eksen, simetri, denge, tekrar, ritim, harmoni, armoni, baskınlık, bütünlük, bitmişlik, çoklukta birlik, anlamsal biçim kapsamına giren, oran, orantı, ölçü, ölçek, ışık, renk, simgeler/simgesel anlatım kavramlarının karşılık bulma olasılığının olduğu ve bu başlıklar üzerinden değerlendirme yapılabileceği, yapılan değerlendirmelerin sonuç verme ihtimali, alınan bazı sonuçların ise bugün bahsi geçen bazı mimari oluşumlarda dahi hala yaşatıldığı, dolayısı ile Anadolu Neolitik Döneminde mimaride, yerleşim alanlarında, hatta her bir kitlede ayrı ayrı mimarlığın temel ilkelerinden bahsedilebileceği ve değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın geliştirilmesi için alan çalışmalarının gerçekleştirilmesi, yeni bulgular doğrultusunda araştırmaların derinleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın; Neolitik Dönem mimarisinin oluşum ilkelerini anlamak ve anlatmak üzere yapılacak diğer çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Aktüre, S. (1994). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı.
- Alberti, L. B. (1905). *The Ten Books of Architecture*. Dover Publications.
- Aldenderfer, M. (1993). Ritual, hierarchy, and change in foraging societies. *Journal of Anthropological Archaeology*, 12, 1–40.
- Braidwood, R. (1995). *Tarihöncesi İnsan* (çev. B. Altınok). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Deneme Eleştiri ve Tarih Dizisi: 14.
- Childe, V. G. (1942). *What Happened in History* (10th ed.). Pelican Books, C. Nicholls & Company Ltd Press.
- Childe, V. G. (1947). *Social Evolution*. WATTS & CO.
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.105479>
- Childe, V. G. (1951). *Man Makes Himself* (13th ed.). Mentor Book Series, The New American Library Inc. Press.
- Childe, V. G. (1957). *New Light on the Most Ancient East* (3rd ed.). Grove Press.

- Ching, F. D. K. (2014). *Mimarlık: Biçim, Mekan, Düzen* (çev: S. Lökçe) (6th ed.). YEM Yayın.
- Eksen, Z. (2010). *Antik Çağda Ağırlık ve Hacim Ölçü Araçları*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi.
- Erdoğu, B., & Ulubey, A. (2011). Colour Symbolism In The Prehistoric Architecture Of Central Anatolia And Raman Spectroscopic Investigation Of Red Ochre In Chalcolithic Çatalhöyük. *Oxford Journal of Archaeology*, 30(1), 1–11. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.2010.00356.x>
- Esin, U. (1994). *Akeramik Neolitik Evrede Aşıklı Höyük*. Türk Tarih Kurumu.
- Gadol, J. K. (n.d.). *Leon Battista Alberti*. Retrieved July 18, 2018, from <https://www.britannica.com/biography/Leon-Battista-Alberti>
- Güngör, H. (1972). *Temel Tasar* (1st ed.). Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti.
- Hauptmann, H. (1999). The Urfa Region. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization, New Dlicovries* (pp. 65–89). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hauptmann, H. (2007). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (pp. 131–164). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hodder, I. (2006). *Çatalhöyük: the Leopard's Tale, Revealing the Mysteries of Turkey's Ancient Town*. Thames and Hudson.
- Hovers, E., Ilani, S., Ofer, B.-Y., & Vandermeersch, B. (2003). An Early Case of Color Symbolism. *Current Anthropology*, 44(4), 491–522. <https://doi.org/10.1086/375869>
- Knight, C., Power, C., & Watts, I. (1995). The Human Symbolic Revolution: A Darwinian Account. *Cambridge Archaeological Journal*, 5(1), 75–114.
- Kolankaya-Bostancı, N. (2012). Anadolu'da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Al Boyası Kullanımı. *Anadolu / Anatolia*, 38, 29–51. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/14/1790/18888.pdf>
- Mellaart, J. (1967). *Catal-huyuk. A Neolithic Town In Anatolia*. McGraw-Hill Book Company.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar*. British Institute at Ankara, Edinburgh University Press.
- Melvin, J. (2005). *İzmler: Mimarlığı Anlamak* (çev. M. Şahin) (1st ed.). YEM Yayın.
- Özdoğan, A. (1994). *Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri*. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Ana Bilim Dalı, İstanbul Üniversitesi.
- Özdoğan, Mehmet, & Özdoğan, A. (1998). Buildings of Cult and the Cult of Buildings. In A. Güven, M. J. Mellink, & W. Schirmer (Eds.), *Karatepe'deki Işık: Halet*

- Çambel'e Sunulan Yazılar (pp. 581–593). Ege Yayınları.
- Özdol, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26, 182(2), 179, 181, 182–183.
- Özyarkent, H. (2007). *Yakındoğu'da Yerlesik Yaşamın Başlangıcı ile İlgili İlk Kuramlar ve Bunların Alan Çalışmalarını Yönlendirici Etkileri V. G. Childe ve R.J. Braidwood'un Görüşleri ve Arkeolojik Çalışmalara Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Patrik Schumacher. (2010). The Parametricist Epoch: Let the Style Wars Begin. *AJ - The Architects' Journal*, 231(16).
- Petru, S. (2006). Red, black or white? The dawn of colour symbolism. *Documenta Praehistorica*, 33, 203–208. <https://doi.org/10.4312/dp.33.18>
- Rosenberg, M. (2007). Hallan Çemi. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (pp. 1–11). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Roth, L. M. (2014). *Mimarlığın Öyküsü : Öğeleri, Tarihi ve Anlamı* (çev. E. Akça). Kabalcı Yayınevi.
- Ruskin, J. (1889). *The Seven Lamps of Architecture* (6th ed.). George Allen.
- Schirmer, W. (1981). Zur Ausbildung der Bautypen des Çayönü Tepesi. *IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Ankara (I. Cilt)*, 41–51.
- Schmidt, K. (2006). Ritual Centers“ and the Neolithisation of Upper Mesopotamia. In O. Gebel, H., G., K., Rollefson, G. (Ed.), *NEO-LITHICS 2/05 The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research Editorial Dialogue The Early Neolithic Origin of Ritual Centers* (pp. 13–21).
- Shrimpton, N. (n.d.). *John Ruskin*. Retrieved July 22, 2018, from <https://www.britannica.com/biography/John-Ruskin>
- Sümer, G. (2007). *Anadolu'da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi.
- Türkcan, A. U. (2006). *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Yukarı Neolitik Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi.
- Ülger, S. (2007). *Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.
- Vitruvius. (1998). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (çev. S. Güven) (3rd ed.). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Wright, G. A. (1971). Origins of Food Production in Southwest Asia: A Survey of Ideas. *Current Anthropology: A World Journal of Sciences and Man (The University of Chicago Press)*, 12(4–5), 448, 452.